

„AZ EMBER ÉLETÉBEN VANNAK FONTOS MÉRFÖLDKÖVEK”

Interjú Spéder Zsolttal

Fotó: Magócsi Márton – Origo

Spéder Zolt a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszékének oktatója, egyetemi tanár, szociológus és demográfus, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének vezetője. Kutatási szakterülete a család, a termékenység, a családdal kapcsolatos érték- és attitűdvizsgálatok, a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenségek. Ezeken a területeken főként ún. követéses vizsgálatokat végez. 2020. szeptember 3-án sikeresen védte meg az MTA doktora címre benyújtott [A hazai termékenységi magatartás nemzetközi összehasonlításban](#) című értekezését. A bírálók a kiváló doktori értekezés mellett méltatták több évtizedes tevékeny és alkotó kutatói munkásságát mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos közéletben.

Spéder Zsolttal az MTA doktora fokozat sikeres elnyerése alkalmából beszélgettem.

Szívből gratulálunk a fokozat elnyeréséhez! Hogyan értékeli az MTA doktora fokozatot?

Az ember életében vannak fontos mérföldkövek. Meghatározóak a családi mérföldkövek, így a házasságkötés, a gyermekek megszületése, és aztán amikor a gyerekek kirepülnek a családi fészekből. Ezekhez hasonlóan a szakmai életben is eljönnek az efféle fordulópontok. Az MTA doktori fokozat elnyerését is ilyennek tartom. Szükségszerű állomás ez

egy olyan pályán, amelyen valaki folyamatos kutatómunkát végez, újabb és újabb kérdéseket tesz fel, elemzi a társadalmi problémákat, majd meg is írja ezeket, hogy aztán az eredményeit a különböző publikációs fórumokon megvédje. Idővel pedig megfogalmazódik annak az igénye is, hogy érdemes lenne ezeket az eredményeket összegezni, az általánosabb tanulságokat megfogalmazni. Esetemben persze az adott kutatási probléma – hogy hogyan alakul az ország termékenysége, és azt milyen erők mozgatják – kimeríthetetlen. Az összegzés során pedig jól látszik, hol vannak hiányosságok.

A disszertáció elkészülte után nyilván elégedett az ember. A bírálatok pedig megerősítettek abban, hogy jó úton jártam, de felhívták arra is a figyelmemet, hogy milyen lehetőségek állnak még előttem. A védést természetesen ünnepként éltem meg, de – ahogy arra már utaltam – mérföldkőnek is tekintem, amelynél egy pillanatra megáll az ember, aztán folytatja a kutatómunkát.

Mi is együtt ünnepeltünk Önnel, hiszen fokozatszerzése által egyetemünk is gazdagabb lett. Mire a legbüszkébb a munkájából?

Nehéz kérdés, mert az elmúlt évtizedekben sokféle izgalmas kutatásban vettem részt. Mégis, ha visszatekintek, akkor talán a 2000-ben elindított [Generation and Gender \(Nem-](#)

[zedékek és nemek\) kutatási programra](#) vagyok a legbüszkébb. Ez egy európai kutatási program, amelyben jelenleg huszonöt ország szerepel, de vannak már ázsiai tagjai is. A *Generation and Gender Program*nak a születése pillanatától résztvevője vagyok. A koncepció kialakításában és a program technikai megvalósításában is volt részem, és ma is tagja vagyok a kutatásokat felügyelő tanácsadó testületnek. E program része egy háromévente ismétlődő adatgyűjtés, kérdőívek lekérdezése, amely lehetővé teszi demográfiai és szociológiai események (párválasztás, házasságkötés, válás, gyermekvállalás, az első munkahely megszerzése, munkanélkülivé válás, nyugdíjba menetel) megragadását, értelmezését. S mivel kutatási területem az elmúlt húsz évben a gyermekvállalás és a termékenységi magatartás volt, ez az adatgyűjtés tette lehetővé a doktori disszertációm megírását is.

Kutatásaim egyik kulcstörténete a gyermekvállalási szándékok kialakulásának és azok megvalósításának a kérdésköre. Tehát az vizsgálom, hogy a modern társadalomban a vágyak és hitek hogyan hozzák létre a szándékokat, hogy sikerül-e a szándékainkat valóra váltani, mik akadályozzák ezeket, milyen egyéni és társadalmi jellemzők, illetve milyen feltételek segítenek abban, hogy a terveink megvalósuljanak. A doktori értekezésem két fejezete ezzel a kérdéskörrel foglalkozott, és az egyéb elemzéseimben is nagyon gyakran használom a *Generation and Gender* program biztosította adatbázist. A magyar adatgyűjtésben tizenöt éven keresztül követtük emberek életútját. Sokan természetes okok miatt morzsolódtak le, mások nem voltak hajandók tovább részt venni. Több mint 16 ezer emberrel kezdtük, és a legutóbbi kérdéses hullám során közülük kb. 6300-an válaszoltak. Az életpályájukat, annak különböző vonatkozásait vizsgáljuk. Hogyan alakult a munkaerőpiaci karrierjük, a párkapcsolatuk, az étellel való elégedettségük, de ide tartoznak a gyermekvállalási szándékok és tervek is. Ez tehát egy olyan nagy nemzetközi prog-

ram, amely lehetőséget teremtett újfajta kutatási eredmények eléréséhez, amihez persze rengetek tudományszervezési munkát is bele kellett adni.

A fiatalabb nemzedékekre iskolateremtő kutatóként egyértelműen hatással van. A tudományos előmenetele mely pontján lépett a PTE BTK kötelékébe, és karunk tudományos műhelyként milyen hatással van a pályafutására?

Lassan tizenöt éve vagyok a tanszéken. A képzésben elsősorban a társadalmi problémák empirikus értelmezésnek fontosságát kívántam hangsúlyozni. Mivel kutatói pályám első időszakában a társadalmi egyenlőtlenségekkel, a szegénység vizsgálatával foglalkoztam, ez kiváló terepet biztosított. Bár továbbra is szívesen tanítom a szegénységgel kapcsolatos ismereteket, jelenleg az óráim a demográfia kérdései köré szerveződnek. Azt az elvet igyekszem folyamatosan érvényesíteni az oktatásban, hogy legyenek elméletileg megalapozott hipotéziseink, és azokat teszteljük az adatokkal. Ami a pécsi munkámat illeti, nagy örömmel oktatok alapképzésben, mesterképzésben és doktori képzésben egyaránt. Azt vallom, hogy az oktatás során folyamatosan újra kell fogalmazni a társadalmi problémák megértésének kérdésköreit – mégpedig a képzés különböző szintjeinek megfelelően. A hallgatók pedig nagyon izgalmas kérdésekkel visszacsatolást, és fontos inspirációs közeget is jelentenek számomra.

Hálás voltam a tanszéki vezetésnek, hogy nyitott volt az általam kutatott témák tanrendbe integrálására, és ugyancsak mérföldkőnek tartom azt, hogy a tanszék vezetőivel, [Gáspár Gabriellával](#) és [Füzér Katalinnal](#) vállalva, egymást ösztönözve és támogatva ki tudtuk alakítani a Demográfia és Szociológia Doktori Iskola (DSzDI) programját, és hogy az iskola akkreditáláshoz komoly segítséget kaptunk a dékáni vezetéstől. A DSzDI az or-

szágban az *egyetlen* olyan szociológiai iskola, ahol demográfiát is lehet tanulni. Ugyanakkor ne feledkezzünk el a másik két programról sem: az Addiktológia és a Településszociológia Programokról. Míg az utóbbi a tanszék kutatási profiljához illeszkedik, az előbbiben a Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, valamint az Egészségtudományi Kar meghatározó kutatóinak van kulcsszerepe. Természetesen e három programon kívül egyéb – mégis a szociológia diszciplínájához tartozó – dolgozatok is születnek. Számomra különösen inspiráló a doktori képzésben való részvétel, mert új generációkkal találkozunk, akiknek új kérdései vannak, és adott esetben naprakészebb technikai tudással is rendelkezhetnek, mint mi. A témavezetői munka során lehet a legszorosabban együttműködni a hallgatókkal, és újfajta kérdéseket megfogalmazni.

A tanszéki kollégákkal való együttműködésben – túl az oktatáson – egy-egy kutatási program együttes kivitelezése mindenképpen megemlítendő. Sajnos ma egyre nehezebb nemzetközi forrásokhoz jutni, ezért szeretném elújságotolni részvételünket egy nagy nemzetközi migrációs kutatásban, a SEEMIG-ben. A magyar felet a KSH-n kívül a Népszégtudományi Kutatóintézet, a Szociológia Tanszék és Pécs városa képviselte. Végül a tavalyi év eredménye, hogy az Európai Történeti-demográfiai Konferenciát Pécssett rendeztük meg a BTK épületében.

Szívből gratulálok Önnek a [Magyar Szociológiai Társaság Angelusz Róbert Egyetemi Oktató Díjához](#), melyet olyan iskolateremtő tanároknak ítélnék oda, akik sokat tesznek a leendő szociológusgeneráció kineveléséért, és az oktatói munkájukban kiemelkedő teljesítményt nyújtanak. A tehetséggondozás tekintetében miben látja ennek a területnek a jövőjét?

Az alap- és mesterképzésen tényleg az a cél, hogy az alapokat megtanítsuk, és hogy a hallgatók társadalmi problémákat tudjanak

értelmezni és elemezni. Már itt is fontosnak gondolom, hogy az ígéretes munkát elismerjük, azaz kapjanak a hallgatók érdemi visszajelzést. A tehetséggondozás területén személyes odafigyelésre és együttes munkálkodásra, továbbá a tudományos életbe való bekapcsolódás elősegítésére van szükség. Az odafigyelést illetően a folyamatos reflexió segíti leginkább a jelölteket abban, hogy kutatási produktum jöjjön létre. A reflexió az első kutatási vázlat megvitatásától az utolsó publikációs változat megvitatásáig tart. Fontos lenne tehát a témavezetői munka elismerése, hiszen ez komoly energiákat igényel. Naprakésznek kell lenni a releváns szakirodalomban, folyamatosan el kell olvasni, ki kell javítani a dolgozatok különböző változatait. Bizonyos szempontból ez láthatatlan munka, éppen úgy, mint például a magyartanárok esetében, akik az érettségi előtt éjjel-nappal dolgozatokat javítanak. Szerencsés, ha a kutató pályán induló jelölt és a témavezető kutatásai között van kapcsolódás, és így egy-egy kérdésen közösen is dolgozhatnak. Ekkor sok gyakorlati kutatási tapasztalatot lehet ellesni. Úgy gondolom, hogy a tehetséggondozásban a kutatásba való bevonás, a közös kutatási probléma megvalósítása a kulcsa annak, hogy a tehetség kibontakozzék. Mely – az elmondottakon túl – aligha lehetséges a nemzetközi tudományos életben való részvétel nélkül. Az elismert hazai és külföldi kutatók meghívása, a nemzetközi konferenciákon, workshopokon való részvétel segíti, hogy a felnövekvő tehetségek hamar szembesüljenek a nemzetközi kutatási standardokkal, naprakészek legyenek a vezető kutatási kérdéseket illetően, és megismerkedhessenek a legújabb kutatási módszerekkel. E gondolatokból egyet-egy sikeresült megvalósítanunk a *Tehetségből Fiatal Kutató* EFOP program keretében. Kiadunk Mestermunka-díjat a nappali képzésben tanulóknak, támogatjuk a doktoranduszok intenzív kutatásait, amelyekben a témavezetők is részt vesznek. Támogattuk doktoranduszaink külföldi programokon való részvételét is,

és – amíg járvány nem szólt közbe – neves külföldi kutatók tartottak mesterkurzust. Jó lenne, ha e programok közül néhány az EFOP befejezését követően is fennmaradna.

Vannak-e példaképei, akik a tudományos pályán inspirálták?

Volt szerencsém Andorka Rudolf-fal (1931-1997) együtt dolgozni. Valóban szerencsének tartom, hogy néhány évig együtt dolgozhattunk, hiszen a kutatáshoz nélkülözhetetlen *skilleket* – mint már utaltam rá – nehéz úgy elsajátítani, ha nincsen napi szintű munkakapcsolatban az ember a témavezetőjével. Az együtt kutatás nagyon fontos. Energiát igényel a kutatótól, de a hallgatótól, a doktorandusztól, illetve a téma feldolgozójától is. Andorka Rudolf tanárom volt, példaképem. A kezdetekben alapvető mutatókat számoltam neki, és már ekkor megtapasztalhattam, hogy egy-egy „furcsa” eredmény milyen szakmai izgalmat vált ki belőle. Később megosztottuk az elemzési feladatokat, és volt olyan is, hogy egy tanulmány első változatának kialakítását rám bízta. Tőle tanultam meg olyan, elsőre talán érdektelennek tűnő ismereteket, hogy például a táblázatok fejléceinek közérthetőnek kell lenni. Több nemzetközi konferencián vettünk részt közösen, ahol megtapasztalhattam azt, hogy az alapvető kérdéseket is újra meg újra fel kell tenni. Hogy nem szabad szégyenlősnek lenni, merni kell kérdezni. Andorka széleskörű nemzetközi kitekintéssel rendelkezett, és nekem is sikerült már nagyon hamar megtapasztalnom ennek fontosságát. Hiszen a rendszerváltást követően – amikor is a pályafutásomat kezdtem – a nemzetközi fórumok nagyrésze kifejezetten kíváncsi volt a volt-szocialista országok kutatóinak tapasztalataira. Magam is azt vallom, hogy egy kutatónak egyszerre kell tudnia a hazai érdeklődés igényeinek megfelelni, ugyanakkor releváns eredményeket kell közölnie a nemzetközi fórumokon is. Különösen fontosnak tartom ez az elvet akkor,

ha egy adott tudományágot itthon kevesen művelnek. És a demográfia ilyen. Még ha a kvantitatív szociológia művelőit is figyelembe vesszük, akkor is sokkal kevesebben vagyunk, mint mondjuk a közgazdászok. Ahol kicsi a közösség, ott különösen fontos, hogy a nemzetközi elvárásoknak megfelelő művek szülessenek, mert ez meghatározóan minősíti és egyben vissza is igazolja a kutató munkáját. A tudomány legfontosabb tereit jelentik a kritikai fórumok. Itt mondjuk el azt, amit tudunk, és bizony itt veszik mindezt bíráló alá. Jó példa erre a folyóiratban történő megjelenés. Az elkészült műveket a rangos folyóiratokban nem csak elolvassák, hanem érdemi kritikát is kapunk, amelynek eredményeként nem egyszer át kell dolgozni az elemzést. Noha ez nem örömteli, tapasztalataim szerint segít abban, hogy a majd megjelenő cikk minősége, olvashatósága javuljon. Ezért tartom személy szerint fontosnak a tudományos cikkek bírálását. Érdemi kritika nélkül nem tud a tudomány fejlődni. S itt természetesen a jóindulatú érdemi kritikára gondolok.

Viszonylag korán bekapcsolódtam a hazai és nemzetközi tudományos közéletbe. Számos hazai és külhoni kollégával dolgoztam együtt, és tőlük is nagyon sokat tanultam. A közelmúltban a milánói Bocconi egyetemen tanító Francesco Billarival, a Bécsben dolgozó bolgár Dimtar Philipovval, korábban pedig Roland Habichhal a berlini WZB-ből többször dolgoztunk együtt fontos kutatási projekteken. Laurent Toulemon a párizsi INED-ből mindig elkápráztat tudásával, és Jan Hoem, aki a rostocki *Max-Planck Institute for Demography* alapító igazgatója volt, kitüntetett közvetlenségével, és számtalanszor meglepett lényeglátó kritikai kérdéseivel. Nem véletlen, hogy elengedhetetlennek tartom a nemzetközi kitekintést, az összehasonlítást is. Ez segít ugyanis abban, hogy a kutató adott esetben képes legyen meghatározni azt, hogy a vizsgált jelenségek körül, mi az, ami „speciálisan magyar”, és mi az, ami általánosabb, emberi. Azt szoktam mondani, hogy csak a nemzet-

közi perspektívában való összehasonlításban láthatjuk a magyar érdemeket és hiányosságokat. Számomra fontos tudni, hogy az adott jelenség más országok esetében hogy jelenik meg. Ha például alacsony a termékenység, akkor ez vajon „magyar átok”, vagy valamilyen általános, több országra is jellemző fejlődési tendencia. A nemzetközi összehasonlítás mutatta meg például, hogy a Kádár-rendszerbeli életszínvonal eredményeinek nagy ára van, hiszen mindeközben csökkent a férfiak várható élettartama. Többek között ezért is vettem részt az 1990-es évek elejétől nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban.

Fotó: Mánfai György

A hallgatókkal milyen kapcsolatot ápol? Vizsgáztatás, tudományos kutatás, oktatás – mely tevékenység áll Önhez a legközelebb ebből a szempontból?

Nyilván az oktatást szeretem a legjobban, és a vizsgáztatást a legkevésbé. Holott az utóbbi fontos mércének tartom, hiszen kiderül, hogy mi az, amit sikerült átadnom, és mi az, amit esetleg pontosítani kell még.

Mivel tölti szívesen a szabadidejét?

Mondhatnám, hogy kutatással, de természetesen van egy másik oldalam is. Szeretek utazni, túrázni, biciklizni, olvasni, színházba járni. Tehát klasszikus szabadidős tevékenységeim vannak.

